

4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

5. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталмане, Н. В. Подольская; отв. ред. А. П. Непокупный. – М. : Наука, 1986. – 255 с.

6. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 556 с.

7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.

УДК 808.3

Данилюк О. К.
*Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки*

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДГАЛУЖЕННЯ РУСЛА РІЧКИ В ГОВІРКАХ ВОЛИНИ

Географічна термінологія є однією з найбагатших і найдавніших груп лексики. Всебічне вивчення народної географічної лексики в межах конкретних діалектних територій є одним з найактуальніших, оскільки ця група апелятивів є цінним джерелом для проведення ономастичних досліджень.

На рівні слов'янських мов географічна термінологія досліджена в чеській і словацькій мовах (Р. М. Малько), польській (П. Нітче, Я. Сташевський), сербохорватській (Ю. Шутц), болгарській і македонській (Е. А. Григорян), білоруській (І. Я. Яшкін), російській (Е. М. Мурзаєв і В. Г. Мурзаєва). Найґрунтовнішою працею щодо вивчення народної географічної термінології слов'янського терену стала монографія М. І. Толстого „Слов'янська географічна термінологія: Семасіологічні етюди” [17]. Важливе значення для вивчення географічних термінів мають праці Г. Л. Аркушина, Й. О. Дзензелівського, П. С. Лисенка, М. В. Никончука, В. П. Шульгача, М. Юрковського, та ін.

Результати дослідження апелювальної лексики на позначення географічних об'єктів містять лексикографічні праці С. Грабця „Географічні назви Гуцульщини”, Я. Рудницького „Географічні назви Бойківщини”, Т. О. Марусенко „Матеріали до словника українських географічних апелювів (назви рельєфів)”, Є. О. Черепанової „Народна географічна термінологія Чернігівсько-Сумського Полісся: Словник”, Т. В. Громко „Словник народних географічних термінів Кіровоградщини”.

Вагомим внеском у вивчення народної географічної термінології на національному рівні стали найновіші дослідження І. М. Потапчук „Народна географічна термінологія в західноподільських говірках” (Кам'янець-Подільський, 2012) та С. В. Шийки „Народна географічна термінологія Ровенщини” (Київ, 2013).

Результати спостережень географічної термінології Волині показують існування на її теренах значної кількості і загальноновживаних назв на позначення гідрографічних об'єктів, і їх лексико-семантичних варіантів.

Метою статті є аналіз народної географічної термінології із семантикою ‘відгалуження русла річки’.

Метафорична назва *рукав* є найвідомішою у межах цього мікрополя. Спорадично фіксуючись по всій досліджуваній місцевості, вона не утворює якогось чітко окресленого ареалу: *рукав* – ‘водяний потік, що відійшов убік від головного русла річки’ (с. Карасин Камінь-Каширського р-ну [5, с. 5]); ‘проточний водяний потік, що відійшов убік від головного русла річки’ (с. Смолява Горохівського р-ну; с. Мощена, с. Старі Кошари Ковельського р-ну; с. Гороховище, с. Прип'ять Любомльського р-ну [5, с. 3]); ‘рукав річки’ (с. Боровне Камінь-Каширського р-ну; с. Воля-Любитівська Ковельського р-ну; с. Затурці Локачинського р-ну; с. Липини, с. Підгайці Луцького р-ну). Із загальноновживаним значенням ‘водяний потік, що відійшов від головного русла’, ‘відгалуження річки’ [16, VIII, с. 905] термін *рукав* відомий в інших говіркових групах України: укр. діал. ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14], ‘гирло, устя річки’ [4, с. 8]. Й. О. Дзензелівський зазначає, що із вказаною семантикою це слово фіксується українськими пам'ятками із XVI ст. і широко відоме в більшості слов'янських мов [5, с. 17].

Вузьколокалізм *роковина*, записаний Й. О. Дендзелівським у с. Прип'ять Любомльського р-ну [5, с. 10], на нашу думку, є фонетичним варіантом (гіперизмом) до **рукавина*, яке є похідним утворенням від

рукав, суфікс *-ина* має значення одиничності, подібно до *зернина*, *насінина* і т. ін. Споріднене утворення, що оформляє таку ж семему, зафіксоване у білоруських діалектах: *рукавіна* [21, с. 167].

Спорадичне вживання має апелятив *приток* – ‘проточний рукав річки, який вливається в основне русло цієї ж річки’ (с. Смолява Горохівськогор-ну, с. Грибовиця Іваничівського р-ну, с. Карасин Камінь-Каширського р-ну, с. Журавичі Ківерцівського р-ну, с. Ситовичі Ковельського р-ну, с. Прип’ять Любомльського р-ну [5, с. 6]; ‘рукав річки’ (с. Рудка-Козинська Рожищенського р-ну). Цей номен є структурним варіантом чоловічого роду до *притока*, де *при-* – префікс, корінь – *-ток-* < *текти*. Відповідником для цього слова є укр. діал. *приток* – ‘річка, що впадає в другу річку’ [19, с. 181], ‘менша річка, що впадає в більшу’ [11, с. 38], ‘притока річки’ [3, с. 298], ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14].

Одиничними прикладами в західноволинських, а також західнополіських говірках представлено номенклатурне слово *протока* (с. Хмелівка Володимир-Волинського р-ну, с. Зелена Ковельського р-ну, с. Любче Рожищенського р-ну) < *протока*, яке відоме ще зі значенням ‘річка або струмок, що з’єднує дві водойми’, ‘вузька смуга між двома ділянками суходолу, яка сполучає два моря, два океани, або море з океаном’ [16, VIII, с. 323; 1, III, с. 485], пор. рос. ‘побічне розгалуження річки’ [10, с. 93], блр. *протока* – ‘пролив, річка, рукав, який сполучає дві водойми’ [21, с. 151].

Від кореня **-ток-* для позначення аналізованої семими утворено також терміни *ростока* (с. Карасин Камінь-Каширського р-ну [5, с. 5]), *роз(с)тока* < псл. **ortzoka* [20, с. 194 – 195]: **orz-* префікс, *-toka* < **tek’ti*, **tekQ*, пор.: укр. діал. *ростока* – ‘проточний рукав річки’ [11, с. 35], *ростока* – ‘місце, де розгалужується річка’ [11, с. 36], ‘притока річки’ [3, с. 298], ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14], ‘розгалуження русла річки’ [1, с. 198], блр. *Растока* – ‘відлига’ [14, 4, с. 285], чес. **roztoka* ‘долина гірського потоку’, ‘потік, який тече гірською долиною’, ‘лісова долина’, ‘водороздільний хребет’, ‘глибока дорога’, ‘стрімкий берег’, ‘болото’, ‘долина з стрімкими схилами’, ‘вузька довга долина’, ‘канава’ [8, с. 60], пол. *roztoka* – ‘місце розгалуження річки’, ‘долина, якою тривалий час тече потік’ [23, с. 63], а також *втьок* – ‘проточний рукав, який потім вливається в основне русло

цієї ж річки' (с. Підкормілля Любешівського р-ну, [5, с. 7]) < *втікати* (пор. аналогічне укр. діал. утворення *впад* – 'місце злиття двох річок' [19, с. 114] < *впадати*), пор.: укр. діал. *вток* – 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [5, с. 14].

Відзначене в західноволинському говорі *вуднога* (с. Амбуків Володимир-Волинського р-ну, с. Литовеж Івничівського р-ну) – діал. до *віднога* < псл. *отьнога* [20, с. 200] – в українській мові відоме ще зі значенням 'відгалуження стовбура дерева, дороги тощо', 'відгалуження гори' [1, I, с. 221; 7, с. 100; 16, I, с. 612 та ін.]. Таке і близькі значення для цього слова мають українські та інші слов'янські діалекти: *віднога* – 'затока, відгалуження річки, рукава' [5, с. 14], рос. *отнога* – 'вузька довга затока річки чи озера' [13, с. 22], 'розгалуження річки, вузька затока' [15, с. 47], блр. *отнога* – 'затока моря або річки; відгалуження гори' [21, с. 9]; слвн. *odnoha* [22, с. 327], пол. *odnoga* 'відгалуження гір' [23, с. 11].

До специфічних українських утворень Й. О. Дзедзелівський відносить *зарічок* (с. Мизове Старовижівського р-ну, [5, с. 4]) < *за-річок* (*за-*префікс, *-річок* < *річка*). Цю ізоглосу продовжує укр. *зарічок* – 'рукав річки' [16, III, с. 293], укр. діал. *зарічок* – 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [5, с. 14], 'менша річка, що впадає в більшу', 'проточний рукав річки' [11, с. 35]. Мотивом номінації, за словами вченого, могло стати знаходження цього відгалуження за основним руслом річки, за річкою, пор. *заріччя* [5, с. 39].

Для поодинокого терміна *коса* (с. Поворськ Ковельського р-ну, [5, с. 8]) < псл. **kosa* [6, III, с. 48] загальноукраїнським є значення 'вузька наливна смуга суходолу в морі, річці тощо, сполучена одним кінцем із берегом', 'мис' [16, IV, с. 304]. На описувану реалію назва *коса* могла бути перенесеною через подібність за формою, пор. укр. діал. 'частина водоймища, яка вдається в сушу', 'непроточний рукав річки' [11, с. 37], 'піщаний острів', 'похилий берег на повороті річки', 'острівок на озері', 'довге підвищення', 'рукав річки' 'піщана мілина' [19, с. 107], 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [5, с. 14], рос. *коса* – 'довга вузька обмілина на річці, що йде від берега чи розміщена по середині річки' [13, с. 94], блр. *каса* – 'вузький піщаний півострів; піщана відмілина; сонячний промінь' [21, с. 90], пол. *kosa* – 'частина землі, що вдається у водойму' [23, с. 219].

У північно-західній частині досліджуваного масиву відзначено побутування лексеми **котіль** (с. Смідин Старовижівського р-ну, с. Старі Кошари Ковельського р-ну [5, с. 10]), яка може бути пов'язана з *котити* [6, III, с. 60], пор.: укр. діал. *котіль* – ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14], *котиль* – ‘вир’ [2, с. 140].

Лексема **кут** (с. Литовеж Іваничівського р-ну), яка в цьому населеному пункті ще побутує у значенні ‘поворот річки’, походить із псл. **kŭtь* [6, III, с. 161 – 162]. В українській мові виступає із семантикою ‘частина якої-небудь території, місцевості’ [16, IV, с. 417], у географічній термінології відома також зі значенням ‘мис на річці’ [19, с. 118], пор.: блр. *кут* – ‘куток поля; ділянка клиноподібної форми; віддалене, тихе, глухе місце; куток, закуток’ [21, с. 102]. У проаналізованих джерелах з описуваною семантикою це слово не виявлене, що дозволяє віднести його до семантичних діалектизмів.

Зі значенням ‘невеликий рукав річки’ в одній говірці (с. Красноволя Маневецького р-ну) виявлено термін **ривчак** <*ривч-ак*, який можна розглядати як власне українське утворення, в якому *ривч-* < *ривець/ровець*. Загальноживане значення терміна *ривчак* – ‘не дуже глибокий і широкий рів, канава’, ‘невеликий водяний потік, що утворився від снігових, дощових або підземних вод’ [16, VIII, с. 553], ‘рів, ручай’, ‘жолоб, заглибина’ [1, IV, с. 20; 12, с. 760]. Цей термін гідрорельєфу в такому ж структурному оформленні з розгалуженою семантичною системою поширений у більшості українських говірок, пор.: укр. діал. *ривчак* – ‘притока річки’ [3, с. 298], ‘частина водоймища, яка вдається в сушу’, ‘глухий непроточний рукав річки’ [11, с. 78], ‘невеликий рів’, ‘долина потоку’, ‘глибока й вузька долина’, ‘ручай’, ‘жолобок’ [9, с. 247], ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 35], *ровчак* – ‘менша річка, що впадає в більшу’ [11, с. 39] ‘притока річки’ [3, с. 298], ‘затока, відгалуження річки, рукава річки’ [5, с. 14].

У досліджуваних говірках лексема **струга** відзначається великим набором значень. Аналізоване поняття вона виражає в с. Підріжжя Ковельського р-ну, де ще вживається для позначення частини водоймища, що вдається в сушу. Ідентичну та близьку семантику наведений номен має в деяких українських говірках, пор.: ‘протічний рукав річки’, ‘частина водоймища, що вдається в сушу’, ‘глухий

непроточний рукав річки' [11, с. 36, с. 38], а також у білоруських говірках, пор.: блр. *струга* – 'затока, рукав річки' [21, с. 18].

Відзначимо також поодинокий факт фіксації в с. Тростянець Ківерцівського р-ну добре відомого географічного терміна *устя* < псл. **ustъje* [20, с. 308]. Ізолексу продовжує укр. *устя* – 'те саме, що *гирло*; вихідний отвір чого-небудь' [16, X, с. 503], укр. діал. *устя* – 'гирло, устя річки' [4, с. 8], 'затока, відгалуження річки, рукава річки' [5, с. 14], рос. *устье* [18, IV, с. 173], блр. *усце* – 'місце, де одна річка впадає в іншу' [21, с. 196], чес. *usti* – 'вихід у щось; устя річки' [8, с. 78], пол. *ujscie* – 'гирло ріки' [23, с. 183 – 184].

Таким чином, зроблений опис народних географічних термінів Волині, зокрема назв відгалуження русла річки, показує існування в її межах загальновоживаної, діалектної та вузькодіалектної лексики. Їх співвідношення у досліджуваному ареалі неоднакове для окремих говірок. Більшість досліджуваних лексем має спільнослов'янське коріння і характеризується спорідненою семантикою та деякими словотворчими засобами її вираження. Перспектива подальшого дослідження народної географічної термінології західнополіського регіону вбачається нами у вивченні фонетичних, словотвірних, морфологічних особливостей, яке, у свою чергу, доповнить уявлення як про розвиток лексико-граматичної системи, так і про апелятивну базу ономастичного пласту Волині.

Список використаної літератури

1. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : в 4-х т. / Б. Д. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1996 – 1997. – Т. I – IV.

2. Дзензелівський Й. О. Українські назви для виру / Й. О. Дзензелівський // *Onomastica*. – Kraków, 1978. – Т. XXIII. – S. 133 – 161.

3. Дзензелівський Й. О. Українські назви для притоки річки / Й. О. Дзензелівський // *Slavia Orientalis*. – Warszawa, 1968. – Roczn. 3. – S. 297 – 303.

4. Дзензелівський Й. О. Українські назви для гирла, устя річки / Й. О. Дзензелівський // *Onomastica*. – Kraków, 1970. – Т. XV. – S. 125 – 142.

5. Дзензелівський Й. О. Українські народні назви гідрорельєфу: відгалуження річки, рукава річки, затоки / Й. О. Дзензелівський // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород, 1982. – С. 3 – 114.

6. Етимологічний словник української мови : в 7-и томах. – К. : Наукова думка, 1982 – 2011. – Т. 1 – 6.
7. Желеховський Є. Малоруско-німецький словар : в 2-х т. / Є. Желеховський, С. Недільський. – Т. I – II. – Львів, 1885 – 1986.
8. Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне) / Р. Н. Малько. – Минск : Наука и техника, 1974. – 143 с.
9. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье : Лингвистика. Археология. Топонимика. – М. : Наука, 1968. – С. 206 – 255.
10. Маштаков П. Л. Материалы для областного водного словаря / П. Л. Маштаков. – Ч. IV. – Л. : Гидрометеоролог, 1931. – 117 с.
11. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови. (Правобережне Полісся) / М. В. Никончук. – К. : Наукова думка, 1979. – 313 с.
12. Ніковський А. Українсько-російський словник / А. Ніковський. – К. : Гроно, 1926. – 864 с.
13. Полякова Е. Н. От ‘арайны’ до ‘яра’: Народная географическая терминология Пермской области / Е. Н. Полякова. – Пермь : Кн. изд-во, 1988. – 181 с.
14. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у пяці тамах. – Мінск, 1979 – 1986.
15. Словарь географических терминов Западной Сибири / сост. М. Ф. Розен. – Л., 1970. – 101 с.
16. Словник української мови : в 11-и томах. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
17. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды / Н.И.Толстой. – М. : Наука, 1969. – 261 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – Т. I – IV. – М. : Прогресс, 1964 – 1973.
19. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
20. Шульгач В. П. Праслов’янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.
21. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы : Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.
22. Mały słownik języka polskiego. – Warszawa : PWN, 1999. – 1182 s.

23. Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen / P. Nitsche. – Köln-Graz : Böhlau, 1964. – 339 s.

Анотація

Проаналізовано географічні терміни для позначення відгалуження русла річки на матеріалі полісько-волинських говірок. Визначено структурно-семантичні особливості досліджуваної групи лексики.

Ключові слова: *термін, номен, номенклатура, лексема, семантичне мікрополе.*

Аннотация

Проанализировано географические термины для обозначения ответвления русла речки на материале полесско-волинских говоров. Выделено структурно-семантические особенности исследуемой группы лексики.

Ключевые слова: *термин, номен, номенклатура, лексема, семантическое микрополе.*

Summary

The article deals with the investigation of the geographical terms that are used name to branch river in the Volynian Polissya dialects. The main structural and semantic features of the analyzed type of vocabulary are pointed out.

Key words: *term, nomen, nomenclatura, lexeme, semantic microfield.*

УДК 811.161.2'367

Дика Л. Л.

Хмельницький економічний університет

ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОЙКОНІМІЙНОЇ СИСТЕМИ БАРЩИНИ XV-XX ст.

Постановка проблеми. Однією із найбільш заселених територій Вінниччини є територія Барського району, про що свідчать 120 ойконімів, виявлених нами у писемних джерелах XV – XX ст.

Ойконіми краю є пам'ятками мови. Вони служать цінним матеріалом для вивчення історії народу, його культури; назви поселень є важливим засобом, за допомогою якого здійснюється зв'язок близького з далеким, сучасного з минулим, часткового із загальним. Саме тому дедалі більше зростає інтерес дослідників до вивчення топонімії України загалом та ойконімів певного регіону зокрема.